

José Leite de Vasconcellos e o *co-dialecto galego*¹

Beatriz García Turnes

Consellería de Educación - Xunta de Galicia

RESUMEN

José Leite de Vasconcellos, a quen se recoñece como iniciador dos estudos dialectolóxicos en Portugal, empregou o termo “co-dialecto portugués” para referirse ó galego. Sen embargo, por unha banda o concepto que se agocha tras esta etiqueata resulta, polo menos a primeira vista, escuro; por outra, o propio J. Leite alterna as denominacións “dialecto” e “co-dialecto” para referirse ó noso idioma. Á hora de aclararmos estas dúas cuestións non podemos deixar de ter en conta aspectos como o paradigma científico dende o que o autor elaborou os seus estudos, pero tampouco o peso de factores que poderíamos chamar, globalmente, ideolóxicos (nacionalismo, positivismo...), nin a situación socio-política e cultural das variedades lingüísticas por el consideradas.

Palabras clave: lingua, dialecto, co-dialecto, nacionalismo, ideoloxía positivista.

ABSTRACT

José Leite de Vasconcellos, who is recognised as a pioneer of Portuguese dialectology, applied the term “Portuguese co-dialect” to refer to Galician. Nevertheless, on the one hand the concept behind this classification is, at first glance, obscure; on the other hand, José Leite himself uses as alternative terms “dialect” and “co-dialect” to refer to Galician Language. When it comes to clarifying these points, we must consider several aspects, such as the scientific paradigm which is the starting point of his research, the role of ideological factors (nationalism, positivism) as well as the socio-political and cultural situation of the linguistic varieties taken into account by him.

Key words: language, dialect, co-dialect, nationalism, positivist ideology

Data de Aceptación: setembro de 2002.

1 A elaboración deste artigo foi posible gracias a unha subvención da Dirección Xeral de Investigación e Desenvolvemento da Xunta de Galicia para unha estada de investigación en Lisboa que me permitiu localizar e consulta-la maior parte das obras que se citan ó longo destas páxinas. Débolles tamén agradecemento, pola súa amabilidade e axuda, ós señores D. Ivo Castro e Dña. Teresa Porto, profesor da Universidade de Lisboa e bibliotecaria do Centro de Lingüística pertencente á mesma institución, respectivamente.

0. INTRODUCCIÓN

No derradeiro tercio do século XIX penetrou na lingüística portuguesa o que T. S. Kuhn (1970) chama un novo paradigma científico (entendido, entre os diversos sentidos con que o autor emprega esta expresión ó longo do seu traballo *The structure of scientific revolutions*, como o conxunto de crenzas recibidas e que autorizan preguntas lexítimas e técnicas para respondelas). Adolfo Coelho aplicoulle ó estudio do portugués os conceptos e os métodos da lingüística histórico-comparada, tal e como no seu día fixera F. Diez para o conxunto do dominio románico. Con tales conceptos e métodos, inspirados nos das ciencias naturais, a nova glótica adquiriu un rigor e un prestixio descoñecidos no período inmediatamente anterior e os glotólogos unha grande confianza e seguridade no seu labor investigador, así como a consciencia de seren eles as únicas voces autorizadas para dilucidar cuestións lingüísticas e para desterrar preconceptos verbo dos idiomas estendidos entre os seus concidadáns, ignorantes dos últimos avances na materia.

F. Adolfo Coelho formaba parte da chamada *geração nova*, que, por volta de 1870, comezou a pesar na opinión pública do país veciño. Trátase, segundo R. Ramos (1994), da primeira xeración de intelectuais portugueses, da primeira *intelligentsia* no sentido que lle deron á palabra os escritores rusos do século XIX: un grupo de homes de letras definido por unha autoatribuída misión de guía, de crítica e de reconstrución da sociedade e da política do seu tempo. Nas conferencias democráticas que membros desta *geração* –T. Braga, J. P. Oliveira Martins, A. Coelho...– organizaron no Casino de Lisboa en 1871, quedou patente o obxectivo que os unía:

A história, a política, a literatura, a pedagogia, a linguística, a religião deviam passar pelo crivo das novas correntes filosóficas e científicas, a fim de se modernizar a «opinião pública» portuguesa e de, finalmente, se atrelar Portugal ao comboio progressista de Europa.

(Catroga, 1993: 571)

Aquí están presentes dous ingredientes fundamentais do pensamento da *geração nova*: por unha banda, a necesidade de actualización científica e, por outra, a proxección da ciencia actualizada cara á sociedade co obxectivo de formar cidadáns críticos e interesados na súa transformación. Pero hai máis: a moderna ciencia debía valer para establece-lo que T. Braga chamou as “bases positivas da nacionalidade” (Braga, en Ramos, 1994: 65). A *geração nova* consideraba que “não há nação, no rigor filosófico do termo, sem que o povo que habita o país tenha a consciência da sua unidade moral” (Sampaio Bruno, en Ramos 1994: 65). Agora ben, o Estado liberal devaluara ou suprimira como tales os que ata as invasións napoleónicas foran os aglutinantes da nación portuguesa: a monarquía e a Igrexa. Cumpría, xa que logo, construír unha nova identidade baseada noutros elementos de unión:

Uma nação não é mais que uma agregação insignificante de indivíduos quando ela não baseia a consciencia de si no estudo da sua historia, da sua litteratura, das suas crenças, dos seus costumes, do seu direito, da sua lingua

(Coelho, 1872: 8)

Téñase en conta que, tal e como explica E. J. Hobsbawm (1992), a partir dos anos 70 e sobre todo 80 do século XIX, o nacionalismo europeo entrou de cheo nunha nova fase cara á que viña camiñando aproximadamente dende a década dos 30, en que se iniciara un xiro orientado á etnicización do Estado (Gellner: 1988). Esta fase caracterízase polo intento de reforza-las fidelidades e o patriotismo da cidadanía mediante a identificación do Estado cunha comunidade imaxinada (Anderson, 1991), cunha nación conceptual construída sobre elementos como os citados no parágrafo anterior por Adolfo Coelho e entre os que a lingua chegaría a ocupar un lugar central (Fishman, 1973). A extensión desta nova imaxe do Estado-nación e dos sentimentos e símbolos a ela asociados intentaríase fundamentalmente, aínda que non unicamente, a través do aparato escolar.

Non é, pois, de estrañar que en Portugal, e en consonancia co clima político europeo, a *geração nova* considerase que, como parte da conformación dunha opinión pública transformadora, a ciencia debía ocuparse de mostrarlle ó pobo a historia, as crenzas... a lingua que o singularizaban e lle daban unidade. Sobre estas bases positivas construírase a consciencia nacional lusa e, con ela, Portugal converteríase nunha nación capaz de contribuír co seu acervo común ó progreso da humanidade.

O que ata aquí se dixo das ciencias en xeral é aplicable á ciencia lingüística en particular. Quen máis claramente insistiu na misión nacionalizadora da nova glótica foi, precisamente, José Leite de Vasconcellos, pois, se ben este autor é máis novo ca A. Coelho e T. Braga, participa das inquedanzas e da ideoloxía da xeración que estes representan. De feito, se quixesemos resumir todo o que se expuxo ata agora nesta alínea, non teríamos máis que copiar integralmente o prólogo de dúas páxinas con que J. Leite abriu en 1887 o primeiro número da *Revista lusitana*, por el creada. Trátase dunha declaración de intencións, dunha exposición dos fins da publicación que se estaba inaugurando. Como pode verse na seguinte cita (Leite de Vasconcellos 1887-89a: 1-2), un deles é o de esperta-la consciencia nacional:

É claro que uma nação não pôde ter uma vida completa e independente, se desconhecer a sua historia, na mais larga accepção d'este termo: d'onde provirá pois a consciencia da nacionalidade, senão da investigação dos elementos que a constituem? E quem pôde negar que no estudo das linguas, das tradições populares e das raças se encôntrão muitos d'esses elementos? De mais a mais, pondo-os a descoberto, e resolvendo até onde fôr possível os problemas ethnicos, fornecer-se hão á litteratura e á arte valiosos materiaes em que se ellas inspirem e fecundem, para produzirem obras primas, tanto mais verdadeiras, quanto mais nacionaes.

(Leite de Vasconcellos, 1887-89a: 2)

Un ano despois de publicado este artigo, J. Leite de Vasconcellos volveu sobre o tema no opúsculo *A filologia portuguesa e a reforma do «Curso Superior de Letras»* (cito pola edición de 1929a: 841-842). Se o prólogo á *Revista lusitana* era importante por canto mostraba os obxectivos dunha publicación fundamental para a lingüística do período, este artigo

refírese directamente á conformación dunha nova ciencia filolóxica e revela, xa que logo, unha clara intencionalidade na súa orientación, unha clara consciencia da necesidade de nacionaliza-la filoloxía (os subliñados son meus).

Numa reforma bem pensada das cadeiras de Filología não pode deixar de passar pela mente do legislador *a criação de uma Filologia portuguesa*, por isso que a base de tóda a educação deve ser profundamente nacional, e sem o conhecimento científico da língua, que é o órgão principal das nossas ideas e um dos meios mais fáceis de expressão dos nossos sentimentos, essa educação fica incompleta. (...) No seu sentido mais usualmente aceito a Filologia, seguindo o desenvolvimento das línguas desde a origem em determinado grupo, mostrando as influências diversas a que estas obedecem, e descobrindo as leis de transformação, dá ao literato a consciencia do instrumento que maneja, mostra ao historiador uma das fases mais instrutivas da vida do homem, *e ajuda a despertar ou a afirmar no público o espírito sempre fecundo da nacionalidade*.

No seu “Curso de lingua portuguesa arcaica” insistirá unha vez máis J. Leite de Vasconcelos no mesmo tema. Publicado en 1895, este artigo recolle leccións dadas en 1891 na Academia de Estudos Livres de Lisboa. Alí explícase que o coñecemento da lingua arcaica ten seis utilidades distintas. A nós interézanos especialmente a quinta: “utilidade para firmar o sentimento da nacionalidade” (Leite, 1895: 24-25):

D’entre os diversos elementos que concorrem para constituir una nacionalidade, a lingua é um dos de maior valor, porque faz que aqueles que a fallão traduzão por fôrma semelhante a comunidade do sentimento, o que avigora este. E já na antiguidade assim se julgava. A palavra *barbaro* o mostra. O estudo theorico de uma lingua assegura-nos melhor na posse d’ella. E como uma lingua não teve sempre a fôrma que nos apresenta em dado momento, mas teve outras que explicão esta, fica entendido que o conhecimento das phases antigas da lingua portuguesa, habilitando-nos, como disse ha pouco, para nos inteirarmos melhor da lingua moderna, fortalece *ipso facto* o sentimento nacional.

Agora ben, todo este programa de nacionalización da lingüística como vía para a nacionalización da sociedade encontrou escollos no seu camiño. Un deles consistiu en que ese elemento positivo da nacionalidade que debía se-lo idioma, a lingua nacional de Portugal, tiña a súa orixe parcialmente fóra dos límites do Estado, nunha Galicia que estaba na órbita da coroa de Castela xa dende a Idade Media. Ademais, a pesar desa continuada pertenza a “nacións” distintas, tanto Galicia coma Portugal mantiveran vivo o idioma orixinal. Ámbolos reinos compartían tamén unha rica lírica medieval -orgullo dos filólogos lusos, obxecto de investigación de nacionais e estranxeiros por canto estaba sendo redescuberta e estudada por

primeira vez- que, para ben ser, debería constituí-la base dunha moderna literatura nacional, expresión do xenio da lingua e da raza.

1. A IDEOLOXÍA POSITIVISTA

Cando a lingüística que hoxe se adoita chamar científica naceu en Europa a principios do século XIX, non estaba, obviamente, influída por principios positivistas, senón por outros de tipo romántico (Coseriu, 1981). Sen embargo, as tendencias dominantes na glotoloxía no momento en que A. Coelho a introduciu en Portugal, si se caracterizaban xa polo peso que nelas tiña a ideoloxía positivista. Obsérvese que falamos de *ideoloxía* e non de *filosofía* positivista:

Aclaremos, ante todo, que «ideología positivista» no significaba necesariamente «filosofía positivista» (que, por outra parte, en cuanto concepción filosófica, dista mucho de ser unitaria). Por «ideología» entendemos la forma –reducida, esquemática y, por lo general, carente de fundamentación cabal– en la que una concepción filosófica se adopta en las disciplinas particulares y en la cultura corriente y, muy en especial, el modo como una filosofía determina los planteamientos y métodos de una disciplina particular, por ejemplo, de la psicología, de la ciencia de la literatura, de la historia literaria o de la lingüística.

(Coseriu, 1981: 37)

O positivismo, convertido en ideoloxía dominante na Europa da segunda metade do século XIX, levaba aparellada unha supervaloración da ciencia e do seu método empírico-inductivo, o cal se considerou aplicable ós estudos de humanidades, incluídos os lingüísticos. Agora ben, nalgúns casos, coma o de J. Leite nos primeiros anos da súa produción glotolóxica, a influencia positivista foi moito máis aló da xustificación filosófica dunha metodoloxía empirista e levou á asunción de posturas marcadamente bioloxistas e evolucionistas na interpretación da natureza das linguas e das súas posibilidades de desenvolvemento (a cursiva está no orixinal):

Como os seres orgânicos, vegetais ou animais, as línguas têm também o seu *struggle for life*, como acontece em tôdas as nações onde há diversas línguas ou dialectos: assim, mais cedo ou mais tarde, o mirandês e os outros falares da raia de Trás-os-Montes hão de desaparecer, com bastante custo dos filólogos, diante do português; a *luta pela existência* (sic) nota-se ainda em factos mais simples da vida das línguas, como quando um objecto recebe diferentes denominações, uma das quais luta com as outras antes de se lhes impor por *selecção natural*.

(Leite de Vasconcellos, 1928a: 118)

Téñase en conta que, tal e como explica J. L. Abellán (1988: 92) para os derradeiros vintecinco anos do século XIX en España, “una de las consecuencias más importantes que va a traer el positivismo es la difusión y arraigo de las doctrinas de Darwin sobre la evolución de las especies, hasta tal punto que positivismo y evolucionismo vienen a identificarse”. A pesar desta identificación, a crítica ó positivismo por parte dos intelectuais de principios do século XX non supuxo un rexeitamento paralelo do evolucionismo, plenamente aceptado no ámbito científico e apoiado polas novas filosofías vitalistas noutras esferas do coñecemento e da existencia. En lingüística, en cambio, cuestionouse a aplicación do darwinismo á análise do cambio lingüístico, así como outros aspectos da ideoloxía que subxacía na glotoloxía decimonónica, pero, con todo, mantívose unha orientación globalmente positivista –consonte coa admiración do conxunto da sociedade polos progresos da técnica e mais das ciencias naturais– ata os nosos días (Coseriu, 1981).

O darwinismo e o positivismo pesaron, pois, na intelectosfera da época de tal xeito que, sen necesidade de ler a A. Schleicher, sen necesidade sequera de ler a A. Comte, a H. Spencer ou a Ch. Darwin, moitos contemporáneos de J. Leite, glotólogos e profanos, mantiveron con respecto á lingua posturas semellantes ás que se expresan na cita anterior. Mediante o que J. L. Abellán (1988: 80) chama “falacia ontolóxica”, os europeos da segunda metade do século XIX asimilaron ás ciencias humanas as conclusións referidas á natureza e avalaron así ideas verbo dos máis diversos ámbitos da vida e do coñecemento que, dende o punto de vista actual, resultan sorprendentes e, a miúdo, interesadas. Indica este autor, por exemplo, que a lectura máis frecuente foi a realizada pola burguesía capitalista, que quixo xustificar no evolucionismo o espírito individualista e competitivo da nova Europa ó identifica-la selección dos máis aptos na loita das especies co éxito ou triunfo dos mellores na sociedade. Por outra parte, “no dejaron tampoco de utilizarse lecturas semejantes o similares para aplicarlas al ámbito de los pueblos o de los estados, defendiendo así intereses nacionalistas o imperialistas, con lo que legitimaban su política de conquista o dominación” (Abellán, 1988: 80).

Algo hai disto nas palabras antes citadas de J. Leite de Vasconcellos, publicadas por primeira vez en 1888. Con todo, hai que recoñecer que as opinións de J. Leite -autor que, non o esquezamos, procedía do campo das ciencias naturais, pois estudiara medicina no Porto (Alonso Montero, 1960-61)- foron moito máis matizadas no novo século do que no dezanove. Así, por exemplo, se na *Esquisse d'une dialectologie portugaise* (Leite de Vasconcellos, 1901) mantén o seu prognóstico negativo para os que el chama dialectos e co-dialectos portugueses, a xustificación da súa opinión xa non é tan claramente bioloxista coma trece anos antes (cito pola edición de 1987a, coincidente neste punto coa de 1901):

Le galicien disparaîtra tôt ou tard, repoussé par l'espagnol, à moins que les conditions politiques de la Galice ne changent. Le mirandais a perdu du terrain, depuis le moyen âge jusqu'à présent, et il sera un jour supplanté par le portugais. Au riodonorais et au guadramilais arrivera la même chose, e encore plus tôt, parce

qu'ils occupent de tout petits territoires. Si ces idiomes ont résisté jusqu'aujourd'hui, c'est à cause de certaines conditions sociales de l'ancien temps. La civilisation maintenant envahit tout: les communications entre les peuples sont plus faciles; des écoles se créent; des journaux et des livres se répandent. (...) Il est donc urgent de recueillir et d'étudier les matériaux dialectologiques avant que les dialectes ne cessent tout à fait d'être parlés.

(Leite de Vasconcellos, 1987a: 174)

Non esquezamos que a lingüística máis avanzada de finais do século XIX e de principios do XX, entre a que se encontraba a nacente dialectoloxía, rexeitaba o darwinismo lingüístico outrora imperante e valorara novos factores (psicolóxicos, estéticos...) para comprender-la evolución das linguas. Así, se por unha banda o evolucionismo continuaba pesando na intelectosfera da época, apoiado polas novas filosofías e polos intelectuais dos máis diversos ámbitos, por outra banda a vangarda da glotoloxía europea viña intentando, timidamente dende os tempos dos neogramáticos e cada vez con máis interese, desprenderse de tan pesada carga ideolóxica. (Para unha interesante visión da crítica da lingüística francesa e italiana dacadalo entre o século XIX e o XX á lingüística alemana imperante en Europa dende principios da primeira das centurias, véxase Baggioni, 1997).

2. O INTERESE DE J. LEITE DE VASCONCELLOS POLO GALEGO

Tanto C. Hermida (1987) como E. Torres Feijó (1995) destacaron os contactos persoais que J. Leite de Vasconcellos mantivo cos rexionalistas galegos, nomeadamente co grupo liberal da Coruña. Por parte, ó longo da obra do dialectólogo son continuadas as demostracións do seu coñecemento das gramáticas e dicionarios de F. J. Rodríguez, F. Mirás, A. Besada, J. Cuveiro, V. García de Diego, J. A. Saco y Arce... Aínda que J. Leite coñece e cita a poesía de Rosalía, de Curros... os traballos literarios de autores galegos interésanlle moito máis como documentos para as súas investigacións dialectolóxicas ca como manifestacións estéticas. Gracias á amabilidade do profesor I. Castro tiveron ocasión de ver en Lisboa un exemplar de *Espiñas, follas e frores* de V. Lamas Carvajal pertencente á biblioteca de J. Leite e anotado a lapis polo seu dono (por certo que Torres Feijó, 1995 puxo en dúbida que o dialectólogo portugués posuise esta obra e aventurou a hipótese de que o glotólogo citase os poemas de V. Lamas a través doutras publicacións; evidentemente, E. Torres equivocábase). Nestas notas queda patente o interese lingüístico, e non literario, de J. Leite de Vasconcellos polo texto. Ademais, o iniciador da dialectoloxía científica portuguesa declara en diversas ocasións a necesidade de recoller datos acerca de dialectos que, con seguridade, desaparecerán baixo o peso da civilización e/ou vencidos na loita pola existencia. Por iso anima os escritores galegos a plasmar nos seus libros os testemuños que precisa e precisará o estudioso

da súa fala no futuro. É nesta liña como hai que entende-los primeiros parágrafos do artigo “Lingua é litteratura gallega” que publicou no xornal *El País Gallego*, de Santiago de Compostela, en 1888 (cito pola reprodución do artigo en Leite de Vasconcellos, 1987b: 490):

É digno do maior elogio o desenvolvemento litterario que últimamente se tem manifestado na Galliza. A parte ilustrada d’este país, cada vez mais ciosa do sentimento nacional, busca os meios, o jornal, a poesia, o romance, para dar ao seu idioma patrio, -o gallêgo- a maior vida e o maior impulso.

Claro está que a Philologia Romanica ve isto com os melhores olhos, porque será ella uma causa de grande aquisição de materiaes, que de outro modo havia risco de se perderem.

O obxectivo final do estudio dos dialectos é o mesmo que vai levar a J. Leite, polo menos de principio, a interesarse polo galego. Os dialectos son para J. Leite interesantes en si mesmos, pero tamén –e atreveríame a dicir que, polo menos no principio da súa carreira, sobre todo– como apoio para o mellor coñecemento e estudio da lingua nacional portuguesa. Véxase, por exemplo, cómo explica a comezos da década dos noventa a necesidade de ocuparse desas falas populares. Aínda que a cita resulta un pouco longa, coido que paga a pena reproducila, pois é especialmente expresiva nas súas comparacións:

Por outro lado as linguas populares, como terei ocasión de mostrar adiante, ajudam não raro a explicar as linguas litterarias, porque conservam fórmias anteriores de expressões que aqui se acham num estado mais afastado da origem. Ninguém dirá que um mato silvestre é mais bello do que um jardim rico em flores preciosas e adornado com todos os encantos da arte; e apesar d’isso o botanico preferirá o primeiro para os seus estudos. É certo que todos detestam as doenças, e que existem certos casos pathologicos que, pelo que teem de repellente e medonho, mortificam os olhos das pessoas mais insensíveis que haja; e comtudo o clinico, o anatomo-pathologista, a despeito dos seus sentimentos humanitarios, folga de os encontrar, porque elles o ajudam na resolução de um problema, lhe estabelecem um elo que lhe faltava num systema. O mesmo acontece na Linguistica: o que não quer dizer que todos entremos a fallar dialecto; mas ponhamos as cousas nos respectivos logares. Para os livros, para a tribuna, para as salas, para a sociedade culta, em fim, -a lingua litteraria; para os campos, para a cozinha, numa palavra, para o povo, -a lingua popular. E assim como ao botanico não fica mal estudar as humildes hervas que jazem esquecidas ao sopé das grandes arvores; assim como o medico tem obrigação restricta de investigar tudo o que na regra geral se desvia do que se considera bello e agradável: assim tambem ao linguista compete analysar e classificar a linguagem do vulgo, os dialectos provincianos, os idiomas selvagens, -todas essas multiplas fórmias em que, pelo que respeita á manifestação vocalica do pensamento, se revela o espirito individual e social. (Leite de Vasconcellos, 1890-92a: 17)

Estas palabras lévanme a pensar que, por moito que J. Leite diga, non sen diplomacia, no artigo publicado en 1888 na *Revista gallega*, o cultivo e estudio dos vernáculos non lle interesan fundamentalmente como medios para a súa promoción e revitalización. J. Leite repite unha e outra vez que os dialectos e co-dialectos desaparecerán e que isto será unha pena unicamente dende o punto de vista científico, porque se perderá material interesante. De feito, semella que a desgracia quedaría considerablemente minimizada se, con anterioridade á súa morte, lograsemos recoller toda a información que nos cómpre para describilos. Por iso me pregunto se a profesora Hermida (1987) non pecará de optimismo cando di que, xa por volta de 1888, J. Leite de Vasconcellos intentaba co seu artigo na *Revista gallega* apoiar-la tarefa de normalización do galego. A esas alturas, ó lingüista portugués, como á maior parte dos seus contemporáneos, tal vez nin se lle pasase pola cabeza que un vernáculo coma o de Galicia puidese nin debese ser normalizado, é dicir, promocionado para o seu uso en tódolos ámbitos posibles, públicos e privados, por tódalas clases sociais (Ninyoles, 1991). A “maior vida”, o “maior impulso” que J. Leite de Vasconcellos dicía querer para a nosa lingua, seguramente non chegaba tan lonxe.

É verdade que non é o artigo comentado por Carme Hermida o único en que J. Leite anima os galegos a escribir no seu idioma. Hai polo menos outro caso, e nel resulta máis difícil rexeita-la idea de que J. Leite non busque coas súas palabras fomenta-la promoción do que el chama *co-dialecto* portugués. Na recensión da revista *Galicia* que o lingüista de quen nos ocupamos (1887-89b) escribe para a *Revista lusitana*, non só non se menciona a necesidade de recoller materiais para as investigacións dialectolóxicas, senón que se anima os autores da publicación á redacción da parte ensaística da mesma en galego, co que se mantén unha posición moito máis avanzada da que ousarían adoptar daquela a maioría dos galeguistas:

Tambem me parece que toda a revista debía ser escrita em gallego; os auctores reservão o seu idioma regional apenas para a poesia, empregando para o mais o castelhano.

(Leite de Vasconcellos, 1887-89b: 95-96).

J. Leite defende aquí, non só o galego, senón o dominio lingüístico lusitano fronte ó castelán, o que xustifica en parte a súa actitude. Pénsese que, neste mesmo artigo, o autor clama pola separación de Galicia “da Hispanha” (95) e pola unión política entre dous pobos, o portugués e o galego, irmáns pola lingua, pola raza, pola historia e pola xeografía. Con todo, e aínda que me parece que este contexto abonda para xustificar unha actitude que non considero que sexa a máis representativa do pensamento de J. Leite con respecto ós dialectos e co-dialectos, hai que considerar tamén a posibilidade de que estean pesando na argumentación algúns factores que detallarei máis adiante e que inclinan o autor cara a unha valoración positiva do galego como sistema lingüístico autónomo.

Polo demais, a primeira e única vez que J. Leite vacila nos seus habitualmente mouros agoiros para o futuro do galego é en 1908, cando publica a segunda edición ampliada dos *Textos archaicos* (na terceira, de 1923, manterá tamén as súas afirmacións de 1908). Nesta obra fai o autor un percorrido pola historia externa do galego, que pode dividirse en tres etapas:

- unha primeira, que vai dos séculos XIII ó XVI, chamada “do galego antigo”, “em que o gallego, como idioma regional, com todos os seus direitos, é usado abundantemente nos documentos públicos, ao mesmo tempo que nelle se fazem muitas traducções e se escrevem obras originaes” (Leite, 1908²: 86-87);
- unha segunda época, que vai do século XVI ó XVIII, en que “a acción centralizadora, exercida progressivamente por Castella, faz que o gallego deixe de ter a importancia que primeiro teve” (88);
- unha terceira etapa de renacemento (89), “o qual começa com a guerra peninsular: o idioma gallego torna-se órgão das ideias políticas. Depois da morte do nefasto Fernando VII, o movimento litterario activa-se, e hoje está em bastante esplendor”.

En realidade, como vemos, J. Leite non se refire explicitamente ó futuro do galego, pero semella que o seu presente non lle resulta demasiado escuro (obsérvese que emprega o substantivo “esplendor”, aínda que sexa matizado polo indefinido “bastante”). Agora ben, a esta apreciación só chega en 1908, cando o lingüista luso é membro dunha Academia Galega, acabada de constituír, que supón un paso fundamental na institucionalización da lingua de Rosalía; cando anos de continuidade no cultivo escrito do galego poñen en dúbida a inminencia da súa desaparición e colocan claramente o vernáculo en camiño de constituír de novo unha lingua literaria; tras unha viaxe a Galicia que estreitou a súa relación con algúns dos intelectuais rexionalistas máis destacados.

O obxectivo de conseguir datos acerca do galego e de escribir os seus “Estudos de philologia gallega” (Leite de Vasconcellos, 1902a), proxectados dende había anos, foi o que guiou os pasos de J. Leite de Vasconcellos cara á terra de Breogán. Non pensemos, sen embargo, que a excursión do dialectólogo a Galicia lle permitiu facer unha análise profunda da lingua viva. Non tivo tempo para iso (permaneceu aquí a penas uns días) nin, seguramente, medios. De aí que os seus “Estudos de philologia gallega” non resulten especialmente reveladores e que decepcionen a quen espere encontrar neles, por exemplo, unha clasificación dialectal das falas galegas que corrixa aquela errada de J. A. Saco y Arce (1868) que J. Leite reproducira sen crítica na *Esquisse...* Non quere isto dicir que o autor non demostrase interese pola lingua oral e que non aproveitase as semella que escasas posibilidades que tiña de investigala. O seu breve estudio “Pronuncia galega” (1887-89c: 381) é, neste sentido, revelador:

A um rapaz, guardasoleiro ambulante, que andava por Portugal havia dois meses, e era natural de Galliza, de uma localidade cujo nome elle pronunciava *Riba d'Abia*, a 4 leguas de Orense, pude apanhar em 1887 os seguintes factos phoneticos.

A través deste informante constatará J. Leite anos antes da súa visita a Galicia a existencia de vocais nasalizadas no idioma do país e, crendo ver confirmado máis tarde este dato por unha parella do Entrimo con quen falou na fronteira portuguesa, recomendoulles ós galegos a substitución neste punto da pouco adecuada ortografía castelá que manexaban por outra portuguesa que non contradixese a natureza do idioma:

A ortografía galega, moldada pela hespanhola, desfigura a pronúncia, pois *-an, -en, -in, -on, -un*, assim ortografados, soam nasais: *-ã, -ẽ, -ĩ, -õ, -ũ*. Os escritores galegos deviam adoptar a ortografía portuguesa: *-ã* ou *-am*, etc.

(Leite de Vasconcellos, 1929b: 667)

En realidade en galego non se pronuncia nestes casos unha vocal nasal, senón unha vocal –habitualmente nasalizada– seguida dunha consoante nasal velar: é dicir, a pronuncia é [aŋ] ou [ãŋ], pero non [ã], como parece entende-lo dialectólogo.

Aínda que non sería estraño que J. Leite de Vasconcellos fose partidario de que o galego no seu conxunto adoptase a ortografía portuguesa, penso que isto non se pode deducir de afirmacións como a que acabamos de reproducir. Por unha banda, o dialectólogo estase referindo a un aspecto moi concreto da ortografía e, por outro, xustifica a súa proposta, non na condición dialectal do galego con respecto ó portugués, senón no que el pensa que é unha característica fonética do idioma rosaliano. Non se perda de vista que o que J. Leite demanda, aquí e noutros textos semellantes, é a adecuación da ortografía galega á súa realidade fonética. Así pois, só con estes datos non podemos saber se o autor vería con bos ollos que os galegos diferenciasen <s> de <ss> ou <x>, <j> e <g>.

Que a estadía de J. Leite de Vasconcellos en Galicia non lle proporcionase abundancia de datos directos sobre a dialectoloxía do país non lle quita importancia ningunha, porque o fundamental dela é, como quedou dito, que posibilitou o estreitamento de relacións cos intelectuais galeguistas.

3. O CO-DIALECTO GALEGO

Que o galego para J. Leite é un problema que non sabe moi ben cómo encaixar e harmonizar coa lingua nacional portuguesa queda patente no seu artigo “Curso de lingua portuguesa arcaica” (Leite de Vasconcellos, 1895). Aquí podemos ler unha afirmación que o etnólogo e dialectólogo non se atreverá a repetir e que, de feito, eliminará da segunda edición do artigo en 1928 (Leite de Vasconcellos, 1928b²):

Ha razões para crer que a lingua não foi formada no Norte, e depois propagada para o Sul com a reconquista do territorio aos Arabes.

(Leite de Vasconcellos, 1895: 48)

En contra da opinión dos lingüistas máis serios da súa época e mais das súas propias afirmacións futuras (cfr. Leite de Vasconcellos, 1911), argumenta nesta ocasión que o romance falado baixo dominio musulmán no sur do país era xa portugués. Iso permítelle –para os efectos que aquí interesan– poñer-lo berce do idioma nacional dentro do propio Estado e derrubar sen reservas o galego do glorioso pedestal de pai do portugués a que algúns pseudolingüistas *gallizianos* quixeran elevalo. Así o fixera, por exemplo, Augusto González Besada, que, coa súa *Historia de la literatura gallega* (1887), provocara a irada reacción de J. Leite de Vasconcellos uns anos atrás. A pesar de que, na súa recensión do libro de A. G. Besada, o lingüista portugués afirmara que a el non o cegaba o amor á patria e que “a ciencia está superior a todos os preconceitos” (Leite de Vasconcellos, 1887-89d: 185), e a pesar tamén de que a obra do galego era ben merecente de todas cantas críticas lle fixo Vasconcellos, o enfado do glotólogo parece revelar que se sentiu ferido en fibras máis sensibles cás da metodoloxía científica.

No mesmo “Curso de lingua portuguesa arcaica” (1895: 29) J. Leite de Vasconcellos reacciona ante a incomodidade do idioma rosaliano afirmando que tralo parentesco lingüístico se agocha a unidade étnica de Galicia e Portugal, recoñecida polos romanos ó estableceren unha única provincia, a Lusitania, para as dúas rexións peninsulares. Se J. Leite de Vasconcellos ten un concepto organicista da nación e, como bo lingüista e etnólogo, ve no idioma e na etnia as súas bases fundamentais, non resulta estraño que, ante isto, en ocasións reclame a reintegración política de Galicia en Portugal. Este é tamén un xeito de solucionar-lo problema que lle presenta o galego: a orixe da lingua lusa non está fóra da nación, senón nun anaco dela que, por circunstancias históricas pasaxeiras, forma parte do reino veciño, pero que debe ser devolto ós brazos da patria. Como dialectólogo, sen embargo, a J. Leite de Vasconcellos non lle chegaba con ningunha das respostas anteriores. O galego seguía estando vivo a finais do século XIX e, ademais de constata-las razóns étnicas, políticas e xeográficas que o ligaran e o ligaban ó portugués, o autor da *Esquisse...* debía situalo no entramado de falas vernáculas do dominio luso. É así como adopta o termo *co-dialecto*.

O termo *co-dialecto* parece ter a súa orixe remota no *con-dialecto* do P. Sarmiento, sobre o que chamou a atención H. Monteagudo (1999). Nas súas *Memorias para la historia de la poesía y poetas españoles* (1988) [1775], Sarmiento aplica esta denominación a catro variedades romances peninsulares (non se inclúe, pois, o vasco) cubertas polo castelán: catalán, asturiano, galego e portugués. Nos dominios destas variedades non é vulgar o castelán, pero este enténdese e escríbese (en Portugal unicamente se entende). Parece que na consideración destes idiomas como *con-dialectos* inflúe, pois, que todos sexan derivados do latín e estruturalmente próximos –o bieito fala de (case)intercomprensibilidade–, que sexan xeneticamente independentes do castelán (el mesmo un dialecto latino) pero social, política, culturalmente... subordinados a el.

Agora ben, J. Leite de Vasconcellos non tomou o termo *co-dialecto* directamente do P. Sarmiento. O seu intermediario foi o príncipe Luís Luciano Bonaparte, con quen o autor luso

mantivo correspondencia. Anacos desta foron publicados na *Revista Lusitana* baixo o título “Notas sobre a clasificación de algúns dialectos románicos” (Bonaparte, 1890-92). As cartas reproducidas datan dos anos 1884 e 1885. Nelas L. L. Bonaparte define os *co-dialectos* como variedades independentes dunha lingua. Son independentes porque presentan con respecto ó dialecto literario da mesma unha serie de variantes que se consideran fundamentais para marca-la distancia entre unhas falas e outras. Se as variantes que separan as distintas falas son poucas ou de terceira orde, estas constitúen *subdialectos* do dialecto literario. L. L. Bonaparte recoñece que non tódolos investigadores lle conceden o mesmo valor, a mesma importancia delimitadora, a cada un dos trazos das falas que estudian, o que dá lugar a clasificacións glotolóxicas diversas.

O importante para nós é que son criterios de distancia lingüística os que definen os *dialectos* fronte ós *sub-dialectos*, sen que entren no xogo –como si entraban para o P. Sarmiento– os criterios políticos ou os culturais. Iso explica que o autor francés coloque en pé de igualdade os *dialectos literarios* e os seus *co-dialectos*, que, unidos a el, constitúen unha *lingua* (entendida como diasistema na acepción de Coseriu, 1981). L. L. Bonaparte semella ter claro que a variedade que goza de cultivo escrito non pode identificarse coa lingua en si, senón que constitúe un *dialecto* máis dela. No caso do que poderíamos chamar dominio luso, por exemplo, temos como *dialecto literario* o portugués, que é, ó mesmo tempo, *co-dialecto* doutros dous vernáculos, o mirandés e o galego:

Je crois que portugais ordinaire (avec ses sou-dialectes), mirandes et gallego sont trois dialectes bien distincts de la même langue. Je veux dire trois co-dialectes indépendants comme dialectes, mais aucun des trois ne constituant une langue indépendante.

(Bonaparte, 1890-92: 345)

Como veremos a continuación, se ben J. Leite toma o termo de *co-dialecto* de L. L. Bonaparte, non pode dicirse con rotundidade que tome o concepto. Semella que para o lingüista luso *co-dialecto* non é, ou non é sempre, o mesmo ca para o francés. Ata certo punto, o concepto retoma, probablemente sen que J. Leite o saiba, parte do sentido que tivera orixinariamente nos textos de Sarmiento.

I. Castro (inédito: 5), que ten en conta textos de tres momentos distintos da produción do autor que nos ocupa, acerta na súa análise cando constata, por unha parte, as vacilacións de J. Leite á hora de darlle ó galego o nome de *dialecto* ou o de *co-dialecto* e, por outra, a escasa concreción na definición do segundo dos termos, “que não é dos conceptos mais claros da dialectologia portuguesa, se calhar porque nunca foi muito claro para o próprio autor”.

En canto ó primeiro dos problemas, no seguinte cadro expoñerei de xeito resumido as “constantes oscilacións de opinión ou, mais exactamente, de formulación de opinión” (Castro, inédito: 6) que demostra ó longo da súa produción o pai da moderna dialectoloxía portu-

guesa. Nos casos en que o autor non empregue directamente as palabras *dialecto* ou *co-dialecto* para defini-lo galego ou en que, por calquera outra razón, poida haber algunha ambigüidade, reproducirei a cita enteira a fin de que o lector poida xulgar por si mesmo. Pola contra, nos casos en que a adscripción non deixe lugar a dúbidas limitareime a sinalalo cun X na columna correspondente. Aínda que hai unicamente dúas columnas, en ocasións as palabras do autor non nos permiten inclinarnos por unha delas, polo que neses casos a cita ocupará os dous espazos:

	galego = dialecto	galego = co-dialecto
1881 <i>Á Galliza</i> (cito pola edición de 1977: 234)	X	
1882 <i>“Poesía popular gallega”</i> (cito pola edición de 1938: 758)	“Essa simpática provincia que, se pela política é hispanhola, pela língua é portuguesa”	
1882 <i>“O dialecto mirandês”</i> (cito pola edición de 1929c: 680)		“Aos dois grandes territórios governados por Henrique e Raimundo correspondem dois dialectos românicos, primeiro pouco ou quasi nada distintos, o <i>português</i> ao Sul do Minho, e o <i>galego</i> ao Norte. Cada um destes mostra-se ainda scindido, porventura mais ou menos segundo divisões territoriais secundárias, em sub-dialectos: o galego em dois, um setentrional e outro meridional”.
1883 <i>“Literatura popular gallega”</i> (cito pola edición de 1929d: 646)	“Galicia, por la poesia de sus costumbres é independencia de su idioma, que es un dialecto del portugués, pero no del castellano, como muchos lo consideran”	
1886 <i>“A evolução da linguagem”</i> (cito pola edición de 1928a: 121 e 115)	Grupo lingüístico “lusitânico”: “A) PORTUGUÊS, idioma principal, e galego, B) falares raianos: a) mirandês (terra de Miranda) b) riodonorês (concelho de Bragança) c) quadramilês (ibidem)” No mesmo artigo define os dialectos como “linguas irmãs doutra principal que as mantén máis ou menos subordinadas”	
1887 <i>“Galicia”</i> (1887-89b: 95)		X
1887 <i>“Historia de la literatura gallega, por A. Besada”</i> (1887-89d: 185)		X
1887 <i>“Varia quaedam”</i> (1887-89e: 192-94)		X
1888 <i>“Lingua é litteratura gallega”</i> (cito pola edición de 1987b: 490)		X

<p>1888 “A filologia portuguesa e a reforma do Curso Superior de Letras” (cito pola edición de 1929a: 848 e 895)</p>	<p>“junto do portugués está o <i>galego</i>, como seu co-dialecto ou dialecto principal” “o galego é um dialecto ou co-dialecto portugués”</p>
<p>1890-92 “Gallegos e ingleses” (1890-92b:72)</p>	<p>“Essas variedades locais, a principio leves, aumentaram com o tempo, a ponto de o gallego ser hoje antes um co-dialecto do que um dialecto do portugués”</p>
<p>1893 “Portugal glottologico” (s.d.: 16)</p>	<p>X</p>
<p>1895 “Curso de lingua portuguesa archaica” (1895: 45)</p>	<p>X</p>
<p>1897 “Portugal dialectológico” (1897:15-16)</p>	<p>X</p>
<p>1900 <i>Estudos de philologia mirandesa</i> (1900: 75)</p>	<p>X</p>
<p>1901 <i>Esquisse d'une dialectologie portugaise</i> (cito pola edición de 1987a: 29)</p>	<p>X</p>
<p>1905 “Aula de philologia portuguesa” (1903-05: 160)</p>	<p>“A par d’estes idiomas ha muitos outros que estão para com elles na relação de dialectos e de co-dialectos: como o mirandês e gallego a par do portugués; o asturiano a par do castelhanu ou o hespanhol; o catalão e o gascão a par do provençal, etc.”</p>
<p>1908 Textos archaicos (1908²: 86)</p>	<p>“Por causa das vicisitudes politicas da Galliza e de Portugal, da idade-media em diante, essas particularidades foram aumentando com o tempo, e constituiram depois o <i>gallego</i> e o <i>portugués</i>”.</p>
<p>1911 Lições de filologia portuguesa (1911: 20)</p>	<p>“Conjunto com o portugués pròpriamente dito, temos o já referido idioma da Galliza, e alem d’isso, em relação um pouco mais remota, o mirandês, o quadramilês, e o riodonorês”</p>
<p>1923 Textos archaicos (1923³: 120)</p>	<p>“Por causa das vicisitudes politicas da Galiza e de Portugal, da idade-media em diante, essas particularidades foram aumentando com o tempo, e constituiram depois o <i>galego</i> e o <i>portugués</i>, embora o <i>portugués</i> seja fôrma principal, como lingua de nação autónoma, e órgão de rica literatura.” [Compárese coa edición de 1908]</p>
<p>1926 Lições de filologia portuguesa (1926²: 20-21)</p>	<p>idem 1911</p>
<p>1928 “Curso de lingua portuguesa archaica” (1928b²: 275)</p>	<p>“O galego pode figurar na nossa carta dialectológica, senão como <i>dialecto</i> portugués, ao menos como <i>co-dialecto</i>” [Compárese coa edición de 1895]</p>
<p>1928 (conferencias impartidas en 1899) “Curso de filologia portuguesa em Paris” (1928c: 578)</p>	<p>X</p>
<p>1929 “Portugués e galego (A propósito da «Hist. da literat. gallega» de A. Besada) (1929e: 624)</p>	<p>idem 1887-89d</p>
<p>1929 “Mapa dialectológico” (1929f: 793)</p>	<p>“A Galiza pertence o <i>galego</i>, que nao é mais que um dialecto portugués, ou, se se quiser, um seu co-dialecto”. [Compara con 1897 “Portugal dialectologico”]</p>

Obsérvase cómo os textos que se reeditan a partir dos anos 20 son mostra do asistematismo de J. Leite á hora de denomina-lo galego. Algúns son reproducidos sen cambio ningún, tanto se orixinalmente se dicía neles que as falas do noroeste peninsular constituían *co-dialecto* coma se non. Noutros casos, en cambio, os artigos son revisados antes de publicarse de novo e a corrección adoita subliña-la importancia do portugués fronte ó galego e/ou engadi-la posibilidade, inicialmente non-contemplada, de que esta última lingua poida ser considerada *dialecto*.

3.1. Algunhas definicións

Tal vez botemos algunha luz sobre a cuestión se descubrimos qué entendía J. Leite por *co-dialecto*. I. Castro (inédito: 5) resume as distintas definicións que este lle dá ó termo afirmando que J. Leite non consideraba que a nosa lingua “fosse uma variedade ou uma subdivisão do português, mas sim que, sendo ambos línguas muito próximas, esta é mais «importante» que aquela devido à sua história”. Se isto é así, ¿por que nalgunhas das citas que reproducimos no cadro anterior se lle chama *dialecto* ó galego?, ¿por que noutras se lle chama *co-dialecto*, pero dando a entender que iso significa case o mesmo ca *dialecto*?

Fóra das súas clases e conferencias, J. Leite de Vasconcelos non adoita deterse moito en cuestións de teoría. A miúdo dá por coñecidos o método e a terminoloxía da nova lingüística ou define nun par de liñas os conceptos que vai manexar. Sen embargo, nos *Estudos de philologia mirandesa* (Leite de Vasconcelos, 1900) dedica varias páxinas a dilucidar qué é unha *lingua*, qué é un *dialecto* e qué un *co-dialecto*.

Seguindo a G. I. Ascoli, comeza J. Leite por indicar qué método se emprega para delimitar sistemas lingüísticos distintos: cómpre, non só constata-la presenza de determinados fenómenos illados, senón tamén observar cómo se combinan estes fenómenos entre si. J. Leite exemplifica a cuestión considerando catro trazos distintos: a evolución de -N-, -L-, -CE- e -CI- latinos. Argumenta o autor:

Se ouvirmos um individuo dizer avulsamente *salir e rana*, sabemos que não está fallando português, mas não podemos distinguir se está fallando hespanhol, se mirandês; se o ouvirmos dizer, tambem avulsamente, *fazendo e rezar*, sabemos que não está fallando hespanhol, mas não podemos distinguir se está fallando português, se mirandês: todavia, se o ouvirmos dizer concomitantemente *salir; fazendo, rana e rezar*, ficamos conhecendo que a falla de que se serve é a mirandesa, porque d'entre os tres idiomas, hespanhol, português, mirandês, é este o unico em que *rezar e fazendo* coincidem com *salir e rana*.

(Leite de Vasconcelos, 1900: 68)

Para explicarmos de qué maneira procede J. Leite á hora de delimitar sistemas lingüísticos, convén ter en conta os termos de *agrupación monotética* e de *agrupación politética* que P. Burke (1993) empregou para o estudo das sociedades e que H. Monteagudo (1997) aplicou á descrición e conceptualización das linguas. En consonancia coa glotoloxía do seu tempo (e con boa parte da do noso), J. Leite de Vasconcellos entende as linguas (ou os dialectos) como agrupación monotética; é dicir, como agrupación “so defined that the possession of a unique set of attributes is both sufficient and necessary for membership” (Burke, 1993: 32). Outra posibilidade non contemplada polo paradigma en que traballaba J. Leite, pero tal vez máis acertada, sería a de entende-las linguas en termos de agrupación politética: agrupación conformada “in terms of a set of attributes such that each entity possesses most of the attributes and each attribute is shared by most of the entities” (Burke, 1993: 32).

A lingüística estrutural, o mesmo cá histórico-comparada, pensaba nas linguas en termos de agrupación monotética (a serie de atributos esenciais formaríase o núcleo da lingua, o seu *tipo ideal*), sendo que todo parece indicar que as linguas constitúen máis ben agrupacións politéticas. Por iso, mesmo as agrupacións en dia-sistemas [na acepción deste termo en Weinrich, 1954], cando se realizan entre grupos de variedades que forman un continuum (como no caso das linguas romances) teñen, á derradeira, un carácter relativo e convencional.

(Monteagudo, 1997: 12-13)

A convencionalidade sinalada por H. Monteagudo era percibida polos autores do XIX, os cales admitían que distintos lingüistas podían chegar a clasificacións glotolóxicas diferentes en función dos trazos que valorasen como fundamentais á hora de delimitar sistemas. Xa vimos máis atrás que L. L. Bonaparte era consciente desta dificultade e teremos ocasión de comprobar cómo J. Leite de Vasconcellos se enfrenta a unha cuestión ben parecida, aínda que no seu caso non se tratará xa de recoñecer sistemas distintos senón de decidir cáles dos sistemas recoñecidos poden considerarse *linguas*. E é que J. Leite de Vasconcellos semella concederlle unha alta fiabilidade ó procedemento de G. I. Ascoli para facer cortes no continuum lingüístico románico. Así pois, o problema para o dialectólogo portugués reside en clasificar as variedades distinguidas mediante o método científico do investigador italiano, en decidir se debemos dárle-lo nome de *lingua*, o de *dialecto*, o de *sub-dialecto* ou o de *co-dialecto*.

O termo *lingua*, segundo J. Leite de Vasconcellos, pode empregarse con dous sentidos, un xeral e outro particular. Na acepción xeral, *lingua* é calquera xeito de falar, calquera sistema. A acepción particular, a *lingua* propiamente dita, delimítase en base a dous criterios. O primeiro, e semella que fundamental, é o de distancia: “quanto maior fôr o número e importancia dos phenomenos que formam uma unidade linguística, tanto mais razão haverá para que ella represente uma lingua propiamente dita” (70). A importancia dun fenómeno

lingüístico decídese en función de dous factores: a) será máis relevante canto máis estendido estea dentro da unidade lingüística en cuestión; b) considerarase máis relevante canto máis raro sexa encontralo no resto dos idiomas.

Nalgúns casos, coma o do vasco, este primeiro criterio chega para decidir sen lugar a dúbidas que un sistema é *lingua*. Noutros, en cambio, isto resulta máis complicado e cómpre botar man dun segundo criterio:

Comprende-se, porém, que para avaliar a importancia de um phenomeno linguistico variem os criterios, e que o que baste a uns philologos para elles chamarem *lingoa* a certa unidade linguistica não baste a outros. E isso dá-se effectivamente. As dúbidas cessam no entanto, em casos, como o do português e o do hespanhol, porque, alem de o número e importancia dos seus respectivos phenomenos caracteristicos serem grandes, cada uma d'essas lingoagens serve de orgão a uma litteratura rica, e a uma nação autonoma.

(Leite de Vasconcellos, 1900: 70)

O segundo criterio depende, pois, de dous factores que poderíamos chamar sociolingüísticos.

Pasemos agora a ver qué é para J. Leite de Vasconcellos (1900: 70) un *dialecto*. Igual que o termo *lingua*, este pode ter varias acepcións:

- Variedade sintópica ou, en palabras do propio autor, “particularidade local de uma lingoa nacional”.
- “Resultante da transformación de uma lingoa, como o português a respeito do latim” ou, como dirá noutra ocasión (Leite de Vasconcellos, 1928a: 115) [primeira edición 1886], “fase [histórica] da evolución dunha lingua”.
- “Lingoa irmã e vizinha de outra que, por circunstancias politicas, etc., se tem como principal”. Téñase en conta que lingua irmá é para Leite aquela que está na mesma relación co latín cá principal (cfr. Leite de Vasconcellos, 1887-89d e Leite de Vasconcellos, 1887-89e). Esta terceira acepción parece diferenciarse da segunda, xa que logo, porque nela se atende á relación entre distintos sistemas lingüísticos xa delimitados, todos considerados no mesmo momento histórico, mentres que no caso anterior se trataba dun único sistema lingüístico en distintas fases temporais.

Interesan aquí sobre todo a primeira e a terceira acepción de *dialecto*. A primeira responde ó que Montes Giraldo (1986: 32) denomina “el uso de ‘dialecto’ en sentido sincrónico-estructural” ou “diatópico-estructural” (Montes Giraldo, 1986: 24). Advirte o mesmo lingüista:

A pesar de ser evidente la relación estructural de los idiomas comparados, su carácter de dialectos en el plano histórico-estructural, no es fácil definir su status idiomático sincrónico, fundamentalmente por las susceptibilidades idiomáticas

nacionalistas de las comunidades respectivas. De modo que parece necesario aceptar que en el uso sincrónico *dialecto* ha de definirse no exclusiva ni preferentemente con base lingüístico-estructural sino fundamentalmente desde la perspectiva idiomático-normativa [é dicir, tendo en conta factores como a norma literaria, a consciencia idiomática e o ideal de lingua cara ó que converxen as variedades consideradas].

En canto á terceira acepción, responde ó que J. J. Montes Giraldo (1986: 31) chama “el uso de *dialecto* en sentido histórico-estructural”. Trátase, en principio, dunha acepción propia dos estudos diacrónicos histórico-comparativos, dun “sentido puramente técnico, académico, para nombrar una variedad lingüístico-estructural que junto con otras variedades similares se supone derivada de un tronco común o protolengua”. Segundo o mesmo autor, este é o uso máis tradicional do termo *dialecto*, un uso que non adoita suscitar conflitos, “puesto que las susceptibilidades nacionalistas difícilmente se proyectan hacia el pasado” (Montes Giraldo, 1986: 32). Agora ben, no caso de J. Leite este concepto supostamente neutro tinguése de conflictividade potencial cando se engade o trazo da subordinación sincrónica a outra lingua irmá e principal. Entra en xogo, así, un terceiro uso dos definidos por J. J. Montes Giraldo (1986: 32-33): o de *dialecto heteroxéneo, por subordinación ou por converxencia*.

Na miña opinión, será a terceira das acepcións de *dialecto* propostas por J. Leite de Vasconcellos, unha acepción que combina o criterio xenético-estructural co da subordinación sociopolítica, a causante de que ás veces o lingüista portugués identifique *dialecto* con *co-dialecto*, tal e como imos ver ó tratarmos da definición deste último. Antes diso, sen embargo, aclaremos que *sub-dialecto* é unha unidade lingüística “de terceira e cuarta ordem” (Leite de Vasconcellos, 1900: 71) constituída por peculiaridades pouco importantes que se dan dentro dun *dialecto*.

De tódolos termos que J. Leite de Vasconcellos define nos *Estudos de philologia mirandesa*, o que presenta caracteres máis borrosos, o que está peor delimitado é o de *co-dialecto*. Como no termo *lingua*, funcionan tamén dous criterios para decidir se unha unidade é ou non é *co-dialecto*:

O primeiro criterio volve se-lo da distancia lingüística. Semella que tamén neste caso pretendía J. Leite que fose o fundamental, pois noutras ocasións, cando explica brevemente o significado do termo *co-dialecto*, límitase a enuncialo sen facer mención do segundo (cfr. Leite de Vasconcellos, s.d. e Leite de Vasconcellos, 1897). Para ser considerada *co-dialecto*, unha unidade lingüística precisa de “certa independencia glottologica”. Pero, ¿canta independencia é “certa independencia”? J. Leite presenta aquí a mesma inconcreción que, xa entrado o século XX, se lle apoñerá ó concepto de lingua *abstand* de H. Kloss (cfr., por exemplo, Ammon, 1989; Muljacic, 1995; Joseph, 1980), e é que, para estes dous autores coma para calquera outro, resulta moi difícil defini-los sistemas dun continuum en termos de distancia lingüística.

Kloss espérait en 1952 qu'un linguiste vrai et propre pourrait un beau jour préciser le *Mindestabstand* («le minimum de distance structurale») suffisant pour distinguer les systèmes linguistiques entre eux (LD, LE et dialectes). On a compris avec le temps que la solution de ce problème n'est pas possible avec les purs moyens linguistiques. (...) Le quantum de distance nécessaire ne peut être défini car il est très relatif.

(Muljacic, 1986: 59)

O glotólogo portugués ten que conformarse con indicar que a distancia dun *co-dialecto* con respecto ás outras variedades con que se compare ten que ser maior cá que presentan os *dialectos* e menor cá que presentan as *linguas*:

O gallego, o mirandês, o riodonorês e o quadramilês são propriamente codialectos, isto é, idiomas que, com quanto, pelos seus caracteres grammaticaes se avizinham do português mais que outras quesquer linguas romanicas e lhe sejam em parte ligados na obediencia ás mesmas leis especiaes, não estão com tudo numa relação tão íntima com elle, considerado lingua litteraria e nacional, como por exemplo os fallares da Beira ou do Algarve.

(Leite de Vasconcellos, s.d.: 16)

Sen embargo, J. Leite de Vasconcellos parece ser consciente da inconcreción deste criterio e, igual que fixera á hora de delimitar linguas, propón un segundo: o *co-dialecto* non ten literatura –ou non ten unha rica literatura– nin é o idioma nacional de ningún Estado.

De todo o tratado ata aquí podemos deducir que os conceptos de *lingua* e de *co-dialecto* en L. L. Bonaparte son diferentes ós que manexa J. Leite. Como vimos, L. L. Bonaparte entendía a lingua como unha abstracción, como un diasistema integrado por distintos *co-dialectos* entre os que se encontraba a variedade con cultivo escrito. Así, o portugués era, á vez que *dialecto literario*, *co-dialecto* do mirandês e do gallego. Ó aplicar J. Leite criterios diferentes ó da distancia e identifícala *lingua*, por contraposición a *co-dialecto*, coa variedade que ten recoñecemento político e cultivo escrito, conclúe que o portugués é *lingua*, pero nunca *dialecto* ou *co-dialecto*. Así, o prefixo *co-* perde o seu valor, pois o gallego é *dialecto* co portugués, pero o portugués non é *dialecto* co gallego.

Vê-se pois que estão ambos nas mesmas relações com o latim, e que se não deve dizer nem que o gallego provém do português, nem este d'aquelle. Mas, na vida social e litteraria, qual das duas linguas é mais importante? A que se tornou orgão de um povo independente e progressivo, senhor de uma litteratura riquissima, collaborador activo e fecundo da civilisação, ou a que pouco mais serve do que para os usos domesticos de uma provincia annexada a um reino, e cuja litteratura, vida e influencia social se não podem comparar com as da outra? Evidentemente a primeira. E' por isso que eu digo que o português é propriamente uma *lingua* e o gallego

go um *co-dialecto portugués*, pois na clasificación dos idiomas románicos da península estes dois idiomas hãode forçosamente ficar juntos e numa certa relación, que não póde de modo algum deixar de ser aquela.

(Leite de Vasconcellos, 1887-89d: 184-85)

Outras consecuencias do proceso de *sinécdoque* (Joseph, 1987) consistente en identificala variedade literaria do portugués coa *lingua* en si residen en que se destaca a inferioridade do galego, que se entende derivada de factores políticos ou culturais, e en que J. Leite vacila en concederlle, a este e ó resto dos *co-dialectos*, a independencia que –en principio, e segundo a súa mesma definición– estes deberían ter. As variedades non-literarias pasan a ser entendidas como *dialectos* ou *co-dialectos* da que ten cultivo escrito e recoñecemento político, e non como manifestacións concretas dunha abstracción que é a lingua. Iso explica tamén que o galego e o mirandés non sexan vistos como *co-dialectos* entre eles, senón sempre como *co-dialectos* do portugués. Así, o *co-dialecto*, que á hora das definicións de termos se concibe como unha variedade autónoma en base a certa distancia lingüística, pasa na aplicación práctica e/ou cando se manexa tamén o concepto de *lingua* a resultar dependente do idioma literario.

Podemos dicir destes presupostos de J. Leite de Vasconcellos o mesmo que J. J. Montes Giraldo (1980: 239) escribiu a propósito do pensamento de Manuel Alvar: «se encuentra plenamente dentro de la ideología del universalismo lingüístico que tan bien ha caracterizado Luigi Rosiello como la identificación del concepto de ‘lengua’ con el de ‘lengua culta, literaria, escrita’». Tal universalismo supón a pervivencia e aplicación ós idiomas modernos dun concepto medieval: o dunha realidade lingüística estática, conxelada –o latín, coa súa gramática supostamente universal, lóxica e racional– en que non cabe a variación ou, como moito, en que esta se contempla como aberración ou corrupción. En J. Leite de Vasconcellos os *co-dialectos*, e atreveríame a dicir que mesmo os *dialectos* en sentido sincrónico-estructural, son sistemas máis ou menos próximos e máis ou menos dependentes da *lingua*, pero nin sequera os últimos acaban de ser claramente concebidos como parte integrante dela. Os *co-dialectos*, en concreto, está claro que son vistos como sistemas distintos nunha área xeográfica común, os cales teñen na que hoxe chamariamos *variedade literaria* o seu punto de mira e de confluencia. É verdade que semellante visión estática da *lingua*, propia da glotoloxía histórico-comparada, acabaría por verse afectada polos estudos levados a cabo en disciplinas como aquelas en que traballaba J. Leite de Vasconcellos, nomeadamente a dialectoloxía, pero tamén é certo que os froitos destes traballos, o definitivo rexeitamento da “ilusión de la lengua como sistema único y sin fisuras” e a súa conceptualización como “abstracción cómoda y necesaria” (Montes Giraldo, 1980: 240-241), non se consolidaría –se é que se consolidou– ata o derradeiro tercio do século XX.

Por outra banda, a estas alturas o lector xa tivo ocasión de confirmar unha noticia que quedou adiantada uns parágrafos máis arriba: se xunto ó concepto de *lingua* consideramos

tamén a terceira das posibles definicións de *dialecto* –‘variedade que está nas mesmas relacións ca outra co latín, pero que se encontra subordinada a ela por razóns políticas, sociais, literarias...’–, achamos que un *co-dialecto* é practicamente o mesmo ca un *dialecto*. De feito, nalgũa ocasión J. Leite define *co-dialecto* como “*idioma irmão*” (1887-89e: 194) e o autor insistirá varias veces en que non debemos considera-los *co-dialectos* como variedades derivadas da lingua literaria. O galego e o mirandés proceden directamente do latín e o portugués non constitúe de ningunha maneira un paso intermedio na súa evolución. Nesta perspectiva diacrónica, J. Leite si mantén sempre a independencia e a igualdade dos *co-dialectos* con respecto ó portugués.

En definitiva, J. Leite non dubida, como a primeira vista podería parecer, na súa consideración do lugar que debe ocupa-lo galego no entramado do dominio portugués. Tanto cando lle chama *dialecto* como cando lle chama *co-dialecto* está mantendo a mesma idea acerca da nosa lingua. Quero dicir que non pensa un día que o galego poida poñerse no mesmo grupo e ó mesmo nivel có beirão e o trasmontano e outro día que deba ocupar lugar á parte e a carón do mirandés, o quadramilés e o riodonorés. Para el está sempre claro que existen dous conxuntos distintos, con características distintas, un de *dialectos* e outro de *co-dialectos*. A alternancia na denominación do galego reside, xa que logo, en que o concepto de *co-dialecto* non é claro e preciso e, ó entrar en xogo cos de *lingua* e de *dialecto*, aproxímase tanto a este último na súa acepción 3 que pode practicamente identificarse con el. O beirão e o trasmontano, pola contra, máis ca *dialectos* na acepción 3, sono na 1: ‘variedades sintópicas do portugués’.

Postas así as cousas, semella que J. Leite de Vasconcelos recoñece unha distancia considerable entre galego e portugués xa que, como vimos ata agora, é precisamente isto o que define os *co-dialectos* como o mirandés fronte ós *dialectos*. De feito, cando na *Esquisse d'une dialectologie portugaise* (Leite de Vasconcelos, 1987a: 163-164) [1901] presente sucintamente as características que unen e as que separan o galego e o portugués contemporáneos, explicará que estas últimas son fundamentais:

Le galicien traite les voyelles latines comme le portugais, et non pas comme l'espagnol; E, O, par exemple, restent *e, o*, au lieu de se diphtonguer *ie, ue*, comme dans l'espagnol; l'-L- est taritée de la même façon dans le galicien et dans le portugais, c'est-à-dire qu'elle tombe, tandis que l'espagnol la conserve (...); le groupe CL- est devenu *ch-* en galleco-portugais, tandis qu'en espagnol il est devenu *ll-*, par ex. dans *clamare*>gal.-port. *chamar*, esp. *llamar*. Il y a cependant des circonstances où le galicien, du moins aujourd'hui, se distingue du portugais: en regard du portugais *j* et *-s* (=z), le galicien offre *x* et *-s* (=ss-), ex. gal. *xá* <> port. *já*, gal. *cousa* (=cousa) <> port. *cousa* ou *coisa*; ces différences sont fondamentales. Il n'y a pas en galicien certaines diphtonges portugaises, par ex. *ão, ões*, ex. gal. *man* et *mao* (*mau*). (...) Alors que le port. dit *aféiã, creias*, le Galicien dit *aféan, créas*. Dans la morphologie, le galicien a, para exemple, *ti* au nominatif, où le portugais a *tu*; il a

che où le portugais a *te*; au pronom portugais *ele* correspond le galicien *il* (à côté de *el*, qui est aussi port. pop. et arch.); au parfait, la 2e pers. sing. se termine par *-che*, tandis qu'en portugais elle se termine par *-ste*; il y a en galicien des prétérits forts en *-o*, qui, en portugais littéraire, se terminent par *e*, par ex. *houbo-houve* <l. habituit; à la particule *se* correspond en galicien *xe*. Dans la syntaxe, il n'y a pas de différences considérables, mais il y en a de très grandes dans le lexique.

Máis atrás indiquei xa que J. Leite de Vasconcellos coñecía o galego fundamentalmente a través de textos escritos, sobre todo antes da súa viaxe pola nosa terra en 1902. De aí que dea unha información máis completa e axustada dos aspectos morfolóxicos ca dos fonéticos. Chama a atención, por exemplo, a afirmación de que o resultado de CL- latino é igual en galego e en portugués, cando o portugués estándar ten a solución [j] e o galego a solución [tʃ], aínda que nos dous idiomas se grafen estes sons con <ch>.

3.2. O peso dos factores extralingüísticos

De acordo co que fomos vendo ata aquí, no xogo de conceptos que manexa J. Leite entran en funcionamento dúas forzas de sentido contrario: unha que o leva a destaca-la autonomía e mesmo a igualdade dos *co-dialectos*, e moi especialmente do galego, co portugués e outra que o conduce a subliña-la súa dependencia e inferioridade. Segundo isto, na primeira das consideracións influirían:

– O lugar que lingüistas como L. L. Bonaparte e A. Coelho lle concederon ó galego no dominio lingüístico lusitano. De L. L. Bonaparte xa falamos e con respecto a A. Coelho coido que abondará con reproducir-la conclusión a que chegou na segunda edición de *A lingua portuguesa. Noções de glottologia geral e especial portuguesa*: “portuguez e gallego foram todavia diferenciando-se cada um do seu lado de modo que o primeiro se acha em frente do segundo como um dialecto perfeitamente definido, não porque o portuguez seja um dialecto do gallego ou o gallego dialecto do portuguez, mas porque portuguez e gallego saíram d’uma mesma base commum, a lingua gallecio-portugueza dos seculos XII a XIV” (Coelho, 1887²: 132).

– O método suxerido polo positivismo imperante, que levaba ó lingüista a saca-las súas conclusións de datos obtidos a partir da observación do obxecto de estudio, o que puido acentuar en J. Leite a valoración dos factores intralingüísticos. De acordo con este método, tería moito menos sentido argumenta-la lingüicidade do portugués, fronte á dos *co-dialectos*, en base á posesión de literatura ou de recoñecemento político.

A ideoloxía positivista pesou noutros lingüistas, como A. Coelho, G. I. Ascoli ou W. Meyer-Lübke, que tamén puideron servir-lle de exemplo a J. Leite no que se refire á minimización dos factores político-culturais na delimitación de sistemas lingüísticos ou na escolla das variedades obxecto de atención do glotólogo.

- A crítica da glotoloxía máis avanzada ó darwinismo lingüístico, xa que unha consecuencia lóxica da aplicación do evolucionismo á dialectoloxía é a de pensar que son superiores, pois mostraron estar mellor dotados para a loita pola existencia, aqueles sistemas lingüísticos que acadaron maior éxito nos planos político e cultural.
 - As relacións de J. Leite de Vasconcellos con intelectuais galeguistas e a conseguinte constatación da cada vez máis clara vitalidade da literatura galega contemporánea.
 - O papel do galego como vehículo da literatura medieval. Ás *Cantigas de Santa María*, que inicialmente J. Leite de Vasconcellos recoñece como único monumento galego, iranse sumando co tempo novos textos, como a *Crónica Troiana* e a *General Hestoria*. Nalgún caso é o propio J. Leite quen se ocupa de defende-la galeguidade de obras que os filólogos do ámbito castelán consideraran portuguesas (cfr. Leite de Vasconcellos, 1908²). Lembremos que J. Leite admite en diversas ocasións que a unidade lingüística medieval de galego e portugués non debe empece-lo recoñecemento de características dialectais exclusivas dos falares, ben do norte, ben do sur do Miño, características que permiten distinguiilos, individualizalos, xa dende as primeiras fases da evolución destes idiomas (cfr., por exemplo, Leite de Vasconcellos, 1908²). Doutro xeito non tería sentido discutir se un texto medieval debe ser considerado, pola lingua en que está escrito, galego ou portugués.
- Se nunha recensión da *Grammatica historica da lingua portuguesa* de Antonio Garcia Ribeiro de Vasconcellos, J. Leite (1902b) pode obxectarlle ó autor –neste punto, seguidor de W. Meyer-Lübke (1890)- que considere lingua o provenzal antigo e non o moderno, sendo como é este continuación daquel e sen que deba importar que no século XIX xa non conte este idioma cunha literatura tan rica coma na Idade Media, ¿non sería lóxico que, aplicándolle ese mesmo razoamento ó galego, valorase a súa independencia e a súa importancia como idioma continuador do medieval?
- Na afirmación da dependencia e/ou inferioridade do galego pesan:
- Os lingüistas que entenderon que o galego era un dialecto do portugués.
 - O concepto de dialecto por subordinación; concepto propio da reflexión lingüística non-científica e do saber común sobre as linguas que aínda pesou decisivamente en moitos autores da corrente histórico-comparativa (cfr. Diez, 1874).
 - O darwinismo lingüístico, que J. Leite de Vasconcellos chegou a suavizar considerablemente pero que, por ser parte integrante da súa formación inicial, tal vez nunca abandonou por completo.
 - Os argumentos dos primeiros dialectólogos, contemporáneos de J. Leite, que en ocasións xustificaron o interese do seu obxecto de estudio apelando, non á súa importancia intrínseca, senón á súa contribución para o coñecemento das linguas nacionais.
 - O nacionalismo lingüístico de J. Leite de Vasconcellos, que favoreceu a exaltación, a alta consideración do propio idioma ou da variedade literaria con que este se identificou.

– O peso dunha historia –lingüística, literaria, política...– que amosaba as afinidades e os puntos de unión orixinais entre Galicia e Portugal. Como di I. Castro (inédito: 6): “nada há de sorprendente em que um homem que iniciava sempre os seus raciocínios com base na documentação antiga, na história remota e na etnografia fosse mais atraído pelas afinidades originárias entre galegos e portugueses que pelas suas diferenças adquiridas”.

Observemos que, segundo isto e en contra do que sucede hoxe en día, J. Leite de Vasconcellos debería ser en xeral máis proclive a considerala autonomía e equidade do galego cando ten en conta unicamente factores intralingüísticos ca cando considera tamén os sociolingüísticos. A situación social do idioma rosaliano é hoxe considerablemente distinta á de hai unha centuria, o que explica que a súa análise leve a conclusións diferentes no século XIX e no XXI. O que, sen embargo, resulta máis sorprendente é que o estudio da gramática histórica sexa o punto de apoio de J. Leite de Vasconcellos á hora de excluí-lo galego da relación de dialectos propiamente portugueses, cando hoxe os mesmos fenómenos analizados por este autor constitúen o argumento fundamental para defende-la dependencia do galego con respecto ó portugués ou, visto dende outra perspectiva, a pexa fundamental para defende-la súa independencia (Hoinkes, 1995). Agora ben, unha cousa é que o glotólogo propoña ou explicita como criterio fundamental para a determinación de *co-dialectos* a distancia lingüística e outra que, na súa exclusión do galego do grupo dos dialectos portugueses, non estean pesando decisivamente circunstancias como a pertenza de Galicia a unha unidade politicamente distinta a Portugal. Se Galicia formase parte do Estado portugués, ¿seguría figurando o seu idioma no grupo do mirandés, para o que J. Leite elaborou –non o esquezamos– as definicións que estivemos analizando?, ¿ou sería considerado dialecto, xunta ó beirão, por non cumpri-lo criterio da “certa” distancia lingüística necesaria?

Se cadra é un erro tratar de aplica-las definicións de *co-dialecto* en abstracto ou en relación co mirandés ó galego. E é que, de feito, o mirandés e o galego, a pesar de seren os dous *co-dialectos*, poden considerarse como casos contrarios na súa relación co portugués. Observemos que o mesmo criterio sociolingüístico que J. Leite empregara para distinguir *co-dialectos* de *linguas* –o de dependencia literaria e política– é o que lle permite decidir qué *co-dialectos* deben ser adscritos a cada *lingua*:

Com a expressão co-dialecto português quero significar que a unidade linguística chamada mirandês goza de certa independência glottologica, a bastante para que ella occupe lugar entre as fallas de Hespanha e as de Portugal, e não seja mero dialecto nem do português nem do hespanhol, mas que ao mesmo tempo, em virtude principalmente de causas de ordem geographica e sociologica, está mais subordinada á lingua nacional de Portugal, do que á de Hespanha.

(Leite de Vasconcellos, 1900: 72-73)

A cita anterior autorízanos a preguntarnos por qué o galego é considerado *co-dialecto* do portugués e non do español, cando xeográfica e politicamente depende Galicia de Castela. Seguramente pesan na adscrición, tanto a distancia lingüística –menor entre galego e portugués ca entre galego e castelán–, coma as orixes literarias e políticas –lembrémo-la provincia romana que aglutinaba os territorios do norte e do sur do Miño, lembrémo-la primitiva unidade medieval... Por outra banda, se o criterio da distancia lingüística se aplicase ó caso do mirandés, ¿este non debería ser *co-dialecto* da mesma lingua có leonés? Seguramente J. Leite de Vasconcelos ignoraba a proximidade entre as dúas variedades mencionadas cando presentou por primeira vez a súa clasificación dialectolóxica de Portugal, pois daquela aínda non había estudos profundos sobre o leonés, que virían da man de R. Menéndez Pidal. Sen embargo, o dialectólogo portugués tampouco non alterou a súa consideración do mirandés cando chegaron ás súas mans os novos datos acerca das falas veciñas do leste. Facer iso supoñería mutila-la área lingüística lusitana tal e como fora concebida por J. Leite anos atrás, renunciar, por así dicilo, a unha parte do territorio. Agora ben, o certo é que o propio J. Leite parece decatarse das incongruencias, das pequenas trampas que debe cometer para traer ó dominio portugués tanto o galego coma o mirandés. Se o mirandés pode ser considerado *co-dialecto* luso, a pesar da distancia lingüística que se lle reconece, por estar cuberto polo portugués, o galego é un *exodialecto*, é dicir, unha variedade lingüística cuberta por un teito externo. Por iso, aínda que normalmente J. Leite defende que o idioma do noroeste peninsular debe ser obxecto de atención da filoloxía lusa, en ocasións vacila:

O galego é um dialecto ou co-dialecto português; todavia, como a Galiza pertence politicamente à Hespanha, é preciso que a Filologia galega ocupe lugar à parte.

(Leite de Vasconcelos, 1929a: 895) [primeira edición, 1888]

Pola contra, cando R. Menéndez Pidal -seguramente non menos empeñado có seu colega luso en engrandece-lo tesouro dialectal da lingua nacional do seu país-, lle chame a atención por incluí-lo mirandés no dominio lingüístico portugués, J. Leite concederlle que “a expressão co-dialecto convém melhor a galego” (1929c: 688).

4. CONCLUSIÓN

En conclusión, J. Leite, que distinguiu dúas acepcións posibles do termo *lingua* e tres do termo *dialecto*, non explicitou máis ca unha para o termo *co-dialecto*. Esta, que pode identificarse tamén coa terceira das acepcións de *dialecto*, implica unha maior independencia estrutural con respecto ó portugués da que presentan as variedades diatópicas propiamente ditas (beirão, trasmontano...) e unha dependencia equivalente no plano socio-

lingüístico (co portugués *padrão* como teito). Resulta evidente que, en base a esta definición, non se pode considera-lo galego *co-dialecto* do portugués. Así pois, J. Leite manexa un segundo concepto, non-explicitado, de *co-dialecto*.

Dado que o mestre Adolpho Coelho e o admirado L. L. Bonaparte basearan a súa consideración autónoma do idioma de Rosalía en aspectos estruturais é posible que J. Leite de Vasconcellos, seguindo os seus pasos, recoñecese no galego distancia lingüística abonda como para consideralo *co-dialecto* e, neste sentido, que non houbera diferenza conceptual entre o *co-dialecto* mirandés e o galego. Con todo, hai que recoñecer que na exclusión do galego do grupo dos dialectos propiamente ditos tamén debeu de pesa-la dependencia política de Galicia con respecto a Castela, así como –secundariamente– outros factores como a existencia de literatura galega medieval e contemporánea. En definitiva, non cabe a posibilidade de que J. Leite de Vasconcellos non se decatase de que, a diferenza do mirandés, o galego non se achaba cuberto polo portugués, senón por un teito externo ó dominio lingüístico considerado. Por iso podemos dicir que, nesta segunda acepción, un *co-dialecto* é o que hoxe chamariamos un *exodialecto*, un vernáculo pertencente a unha área lingüística e cuberto por unha variedade pertencente a outra área diferente.

En calquera caso, para J. Leite está clara a exclusión do galego do grupo dos dialectos portugueses propiamente dito, o que non implica unha defensa automática da súa lingüicidade nin, necesariamente, o desexo de fomenta-lo seu cultivo e o seu desenvolvemento autónomo para convertelo finalmente nun idioma literario coa mesma importancia có portugués. Lembremos que, no mellor dos casos, un *co-dialecto* é un idioma case-autónomo polo que se refire ás súas características internas, pero carente de cultivo escrito e de recoñecemento político.

BIBLIOGRAFÍA. FONTES PRIMARIAS

- Bonaparte, L. L. (1890-92): “Notas sobre a classificação de alguns dialectos românicos”, en *Revista lusitana*, Vol. II: 344-346.
- Coelho, F. A. (1872): *A propósito da Historia da litteratura portuguesa de Theophilo Braga. Carta do auctor*. Porto, Imprensa Portuguesa.
- Coelho, F. A. (1887²): *A lingua portuguesa. Noções de glottologia geral e especial portuguesa*. Porto, Magalhaes & Moniz, Editores.
- González Besada, A. (1887): *Historia crítica de la literatura gallega. Edad antigua. Tomo I*. La Coruña, La Voz de Galicia.
- Diez, F. (1874): *Grammaire des langues romanes*. T I. Paris, Librairie A. Franck [edición facsimilar: Genève/Marseille, Slatkine Reprints/Laffitte Reprints, 1973].
- Leite de Vasconcellos, J. (1887-89a): “Prologo”, en *Revista lusitana* Vol. I: 1-2.

- Leite de Vasconcellos, J. (1887-89b): “Galicia”, en *Revista lusitana* Vol. I: 95-96.
- Leite de Vasconcellos, J. (1887-89c): “Pronúncia gallega”, en *Revista lusitana* Vol. I: 381-382.
- Leite de Vasconcellos, J. (1887-89d): “*Historia de la literatura gallega*, por Augusto G. Besada”, en *Revista lusitana* Vol. I: 183-185.
- Leite de Vasconcellos, J. (1887-89e): “Varia quaedam”, en *Revista lusitana* Vol. I: 190-194.
- Leite de Vasconcellos, J. (1890-92a): “Dialectos alemtejanos”, en *Revista lusitana* Vol. II: 15-45.
- Leite de Vasconcellos, J. (1890-92b): “Gallegos e ingleses”, en *Revista lusitana* Vol. II: 68-73.
- Leite de Vasconcellos, J. (1895): “Curso de lingua portuguesa arcaica. Lição inaugural”, en *Revista lusitana* Vol. III: 19-47.
- Leite de Vasconcellos, J. (1897): “Portugal dialectologico”, en Leite de Vasconcellos, J. (1897): *Mappa dialectologico do continente português precedido de uma classificação sumaria das linguas*. Lisboa, Guillard, Aillaud & Cia.: 15-16.
- Leite de Vasconcellos, J. (1900): *Estudos de philologia mirandesa*. Vols. I e II. Lisboa, Imprensa Nacional
- Leite de Vasconcellos, J. (1901): *Esquisse d'une dialectologie portugaise. Thèse pour le Doctorat de l' Université de Paris (Faculté des Lettres)*. Paris/Lisboa, Aillaud.
- Leite de Vasconcellos, J. (1902a): “Estudos de philologia gallega”, en *Revista Lusitana* Vol. VII: 198-229.
- Leite de Vasconcellos, J. (1902b): “*Grammatica historica da lingua portuguesa*, pelo Dr. Antonio Garcia Ribeiro de Vasconcellos”, en *Revista lusitana* Vol. VII: 149-154.
- Leite de Vasconcellos, J. (1903-05): “Aula de philologia portuguesa”, en *Revista lusitana* Vol. VIII: 159
- Leite de Vasconcellos, J. (1908²): *Textos arcaicos para uso da aula de philologia portuguesa estabelecida na Bibliotheca Nacional de Lisboa por portaria de 31 de dezembro de 1903*. Lisboa, Livraria Classica Editora de A. M. Teixeira Cia.
- Leite de Vasconcellos, J. (1911): *Lições de filologia portuguesa dadas na Bibliotheca Nacional de Lisboa*. Lisboa, Livraria Classica Editora de A. M. Teixeira & Cia.
- Leite de Vasconcellos, J. (1923): *Textos arcaicos para uso na aula de filologia portuguesa da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa*. Lisboa, Livreira Clássica Editora de A. M. Teixeira.
- Leite de Vasconcellos, J. (1926²): *Lições de filologia portuguesa dadas na Bibliotheca Nacional de Lisboa*. Lisboa, Livraria Classica Editora de A. M. Teixeira & Cia.
- Leite de Vasconcellos, J. (1928a): “A evolução da linguagem. Dissertação inaugural apresentada á Escola Médico-Cirúrgica do Pôrto”, en *Opúsculos. Filologia (parte I)*. Vol I. Coimbra, Imprensa da Universidade: 3-150.

- Leite de Vasconcellos, J. (1928b2): “Português medieval. I. Curso de língua portuguesa arcaica. I. Lição inaugural (I)”, en *Opúsculos. Filologia (parte I)*. Vol. I. Coimbra, Imprensa da Universidade: 3-150.
- Leite de Vasconcellos, J. (1928c): “Curso de filologia portuguesa em Paris”, en *Opúsculos. Filologia (parte I)*. Vol. I. Coimbra, Imprensa da Universidade: 577-579.
- Leite de Vasconcellos, J. (1929a): “A filologia portuguesa e a reforma do «Curso Superior de Letras de Lisboa»”, en *Opúsculos Vol IV*. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra: 841-926.
- Leite de Vasconcellos, J. (1929b): “Linguagem de Ferreiros”, en *Opúsculos Vol IV*. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra: *Opúsculos Vol IV*. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra: 666-669.
- Leite de Vasconcellos, J. (1929c): “O dialecto mirandes”, en *Opúsculos Vol IV*. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra: 680-689.
- Leite de Vasconcellos, J. (1929d): “Literatura popular galega”, en *Opúsculos Vol IV*. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra: 646-652.
- Leite de Vasconcellos, J. (1929e): “Português e galego. (A propósito da Historia da Literatura Gallega de A. Besada)”, en *Opúsculos Vol IV*. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra: 623-625.
- Leite de Vasconcellos, J. (1929f): “Mapa dialectológico do continente português”, en *Opúsculos Vol IV*. Coimbra, Imprensa da Universidade de Coimbra: 792-796.
- Leite de Vasconcellos, J. (1938): “Poesia popular gallega”, en *Opúsculos. Etnologia (parte II)*. Vol. VII: Lisboa, Imprensa Nacional de Lisboa.
- Leite de Vasconcellos, J. (1977) [1881]: “Á Galliza”, en *Grial* 56: 233-236.
- Leite de Vasconcellos, J. (1987a) [1901]: *Esquisse d' une dialectologie portugaise*. Lisboa, Instituto Nacional de Investigação Científica. Centro de Linguística da Universidade de Lisboa.
- Leite de Vasconcellos, J. (1987b) [1888]: “Lingua é litteratura gallega”, en Hermida, (1987): 490.
- Leite de Vasconcellos, J. (s.d.) (1893): “Portugal glottologico” en Ferreira Deusdado: *Chorografia de Portugal Illustrada*. Lisboa, Guillard, Aillaud & Cia.
- Meyer-Lübke, W. (1890): *Grammaire des langues romanes. I. Phonétique*. Genève/Marseille, Slatkine Reprints/Laffitte Reprints. (edición facsimilar: Genève/Marseille, Slatkine Reprints/Laffitte Reprints, 1974).
- Saco y Arce, J. A. (1868): *Gramática gallega*. Lugo: Imp. de Soto y Freire.
- Sarmiento, M. (1775): *Memorias para la historia de la poesía y poetas españoles*. Madrid [Edición facsimilar: 1775]

BIBLIOGRAFÍA. FONTES SECUNDARIAS

- Abellán, J. L. (1988): *Historia crítica del pensamiento español. La crisis contemporánea (1875-1936)*. Tomo V (I). Madrid, Espasa-Calpe.
- Alonso Montero, J. (1960-61): “José Leite de Vasconcelos en la lingüística gallega” en *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Lugo* VII. 53: 6-9.
- Ammon, U. (1989): “Towards a descriptive framework of the status/function (social position) of a language within a country”, en Ammon, U. (ed.) (1989): *Status and function of languages and language varieties*. Berlin/New York, Walter de Gruyter.
- Anderson, B. (1991): *Imagined communities*. Londres, Verso.
- Baggioni, D. (1997): *Langues et nations en Europe*. Paris, Éditions Payot & Rivages.
- Burke, P. (1993): *History and social theory*. Ithaca (N.Y.), Cornell University Press.
- Castro, I. (inédito): “Galegos e mouros: o galego visto pelos filólogos portugueses”, conferencia pronunciada no I Congreso Internacional *A lingua galega. Historia e actualidade*.
- Catroga, F. (1993): “Os caminhos polémicos da «Geração nova»”, en Mattoso, J. (dir) (1993): 569-581.
- Coseriu, E. (1981): *Lecciones de lingüística general*. Madrid, Gredos.
- Fishman, J. A. (1973): *Language and nationalism. Two integrative essays*. Rowley, Massachusetts, Newbury House Publishers.
- Gellner, E. (1988): *Naciones y nacionalismo*. Madrid, Alianza Editorial.
- Hermida, C. (1987): “Leite de Vasconcelos e o galego. Notas sobre un artigo esquecido” en *Verba* 14: 489-496.
- Hobsbawm, E. J. (1992): *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Barcelona, Editorial Crítica.
- Hoinkes, V. (1995): “«Distància» i «grau d’elaboració»: nous paràmetres per a una lingüística de varietats?”, en *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia Margarit*, I. Departament de Filologia Catalana (Universitat de Barcelona). Publicacions de l’Abadia de Monserrat.
- Joseph, J. (1987): *Eloquence and power. The rise of language standars and standard languages*. London, Frances Pinter.
- Joseph, J. (1980): “Heinz Kloss. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800. [The development of new Germanic standard languages since 1800.]*”, en *Language problems and language planning* 4.2: 160-162.
- KUHN, T. S. (1970): *The structure of scientific revolutions*. London/Chicago, The University of Chicago Press.

- Mattoso, J. (1993): *Historia de Portugal. O liberalismo (1807-1890)*. Vol. V. Editorial Estampa.
- Monteagudo, H. (1997): "Modelos de lingua. Consideracións teóricas ó fío do debate sobre a estandarización do galego", en *Cadernos de lingua* 16: 5-33.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo, Galaxia.
- Montes Giraldo, J. J. (1980): "Lengua, dialecto y norma", en *Thesaurus* 30: 237-257.
- Montes Giraldo, J. J. (1986): "Lengua-dialecto una vez más. La persistencia y actualidad de un viejo problema", en *Thesaurus* 41: 23-41.
- Muljagic, Z. (1986): "L'enseignement de Heinz Kloss (modifications, implications, perspectives)", en *Languages* 83: 53-63.
- Muljagic, Z. (1995): "A estandarización do galego á luz de procesos análogos noutras linguas «minorizadas» europeas", en Monteagudo (1995): *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo, Galaxia.
- Ninyoles, R. Ll. (1991): *Estructura social e política lingüística*. Vigo, Ir Indo Edicións, S. A.
- Ramos, R. (1994): *História de Portugal. A segunda fundação (1890-1926)*). Vol VI. Editorial Estampa.
- Torres Feijó, E. J. (1995): *Galiza em Portugal, Portugal na Galiza através das revistas literárias (1900-1936)*. 2 Vols. Tese de doutoramento inédita. Facultade de Filoloxía, Universidade de Santiago de Compostela.
- Weinrich, U (1954): "Is a structural dialectology possible?", en *Word* 10: 388-400.